

„Литературна мисъл“.

Опит за портрет на списанието като човек

Йордан Василев

Разбира се, че подзаглавието напомня за Джойс. Но ние, българите, дали нямаме право да се гордеем с нещо и да го изтъкваме?

През 1957 г. се пръква необичайно списание – *Литературна мисъл*. В него няма традиционните за нашата периодика от век насам стихове, проза. Само теория, литературна история, критика. И гледай ти, оцеля половин век. Някой ще каже: – „Няма такава животност!“ – Да, ама го има. Макар да закъснява с излизането по финансови причини.

Когато е било основано, аз съм бил студент и не мога да имам лични впечатления от работата в редакцията, но помня добре времето, в което бе създадено списанието. След смъртта на Сталин и по-късно на Берия в тогавашния Съветски съюз започнаха значителни политически промени, назовани *разведряване*, *размразяване* (по заглавието на книгата от Ернбург *Оттепель*). Първият сигнал бе XX конгрес на компартията в СССР. Но всичко все още бе секретно и затова апокрифно започна да се разпространява докладът на Хрущов, в който се повдигаше леко завесата над престъпленията през изминалия дълъг период на пълна тирания. Тези събития се отразиха и у нас. Последва пленум на послушната българска компартия, назован Априлски. Режимът започна постепенно да се смекчава. Зоната на културата не остана незасегната. Най-видим белег на затоплянето бе появата на нови периодични издания. *Литературна мисъл* съвсем не бе единственото ново явление. Започнаха да излизат списанията *Пламък*, *Родна реч* (за средношколци), вестник *Пулс* (първоначално като приложение на в. *Народна младеж* за млади таланти, а после самостоятелно), *Народна култура* и др. Всичко това внесе оживление след мъртвината на сталинизма.

В *Литературна мисъл* четяхме литературна история и критически статии, написани академично, обаче заредени с по-нов поглед към стари или съвременни творби, явления. Изненадващи бяха и жанрът на литературната анкета (Ганка Найденова-Стоилова, племенницата на Яворов, публикува *В творческата лаборатория на писателя Д. Талев*, която продължава в следващия брой), поставянето на въпроса за ролята на личността, напълно пренебрегван преди това, и др.

Списанието получи признание от младите литератори и сигурно се е радвало.

Първоначалният състав на редакционния комитет е донякъде странен. Главен редактор е проф. Пантелей Зарев, който преподава

в Университета теория на литературата. В редакцията са: видният философ и член на висшето партийно ръководство академик Тодор Павлов, професорите Петър Динеков, Георги Цанев, Емил Георгиев, Георги Димов, критикът Борис Делчев и наред с тях по-младите Стоян Каролев и Атанас Натев. Член е и писателят Людмил Стоянов, обявен за академик, въпреки своето незавършено средно образование, но свързан тясно с метрополията на комунизма – СССР. Уредник е Христо Йорданов.

Това пъстро съзвездие създава издание с необичаен облик, непознат дотогава в нашата литературна история.

В програмната бележка към кн. 1 се казва, че списанието ще разработва основните въпроси на естетиката.

Отпечатани са и неизвестни писма на Яворов до д-р Кръстев (и двамата недолюбвани от комунистическите идеолози).

Ванда Смоховска-Петрова печата отзив за оригинална книга на Артур Сандауер, излязла в Полша.

Разбира се, че след няколко книжки е поместена речта на неграмотния върховен шеф на БКП и на държавата Тодор Живков *Повече между народа, по-близо до живота*, насочено срещу писателя Емил Манов и настояваща за ръководната роля на компартията върху културата и литературата.

Сътрудници през първите годишнини са авторитетни наши теоретици и критици: Искра Панова, Минко Николов, Боню Ангелов, Милена Цанева, Цвета Унджиева, Яко Молхов, Иван Сарандев, Любен Георгиев, Васил Колевски, Ефрем Каранфилов и др., но също, със спомени или изказвания, писателите Николай Лилиев, Димитър Талев (вече пуснат от комунистическия концлагер, където по чудо не загива), Димитър Димов, К. Константинов, Христо Радевски, Божидар Божилов, Андрей Гуляшки, Васил Попов и др.

В кн. 1 на втората годишнина е изпълнено указанието на ЦК на БКП и са обругани писателите Емил Манов, заради неговата оригинална повест „Недостовирен случай“, която повдига завесата от тиранията на комунизма над човешката съдба, и Тодор Генев.

Изтърпели са Борис Делчев за член на редакционния комитет една година, но от втората неговото име липсва, макар да остава сътрудник.

Ако това може да се смята за компенсация в човешкото тяло на една редакция, две години по-късно в нея е включен Минко Николов. Но при деспотизма не знаеш какво ще стане – на следната година е изхвърлен Атанас Натев и го възстановяват след пет години – през 1966 г.

През първите десетина години от съществуването на списанието в него сътрудничат мнозина автори. Нямам заслуга, не съм бил още там и затова без стеснение ще добавя още някои от тях: Дочо Леков, Боян Ничев, Донка Петканова, Розалия Ликова, Петър Пондев, Богомил Нунев, Соня Баева, Иван Цветков, Любомир Тенев, Исак Паси, Димитър Аврамов, Емил Петров, Симеон Султанов, Жана Молхова, Георги Марков, Ганчо Савов, Елка Константинова, Илия Конев, а в по-късно време

и по-младите тогава Тончо Жечев, Юлия Кръстева, Светозар Цонев, Атанас Свиленов, Емилия Стайчева, Кръстьо Куюмджиев, Цветан Стоянов, Здравко Петров, Лиляна Минкова, Атанас Славов и др.

Попаднах на работа в списанието през декември 1969 г., когато то е било на 12 години. За човека това е детинска възраст, но за периодично издание е сериозна зрелост.

Може би трябва да напомня, че от стотиците литературни списания, възникнали у нас след 1878 г., на пръсти се броят дълготрайните, обикновено умират още през първата си годишнина. И не защото редакторите им са били некадърници, а по чисто финансови причини. Оцеляват по-дълго само тези, зад които застане голямо издателство или някаква обществена организация (зад знаменитото *Златорог* с 23 години живот стои солидното изд. *Хемус* на Христо Хаджиев, зад *Демократически преглед*, 1902–1928, стои Радикалдемократическата партия).

След прекарани две плътни години в безработица и при забрана за участие в печата, ме поканиха да стана уредник на Литературна мисъл. Потърси ме тогавашният уредник на списанието Христо Йорданов и ми предложи неговата длъжност. Той бил вече защитил дисертация и щял да премине на работа в Института за литература, като стане и член на редакционната колегия.

А къде са ме обрекли на забрана, всеки може да се догади: ДС (Държавна сигурност). Може би съм несправедлив и решението да е било взето в някой от отделите на ЦК на БКП, а ДС да е само изпълнител, ама си скриха архивите и не може да се види.

Очевидно в това тайнствено място ми е била определена *присъда* от две години безработица за литературно непослушание и срокът е изтекъл. Точно две години. От сп. *Септември* ме уволниха на 26 декември 1967 г. Помня деня, защото в него се оженихме с Блага. Преди това от 1965 г. съм сътрудничил със статии и рецензии в *Литературна мисъл*.

И така, озовах се в академично издание, макар и на най-низша длъжност. Уредник е човекът, който докладва пред редколегията за постъпилите материали и след това изпълнява решенията – коя статия да влезе в съответната книжка и на какво място. Всъщност само двама души бяхме щатни с коректорката и едновременно секретарка на редакцията. Останалите бяха професори и членството им в редколегията бе на хонорар.

Представи ме Христо на редакцията, но всъщност не всички бяха за мен непознати. При проф. П. Зарев бях държал изпит в Университета, а той бе и научен ръководител на дипломната ми работа. Проф. Георги Цанев ми е бил преподавател, а и редактор в сп. *Изкуство и критика* на ранните стихове на съпругата ми Блага Димитрова. Ходехме му на гости, традиционно на Гергьовден. С проф. П. Динев бяхме семейно близки, а преди това е бил преподавател на Блага и на мен в Университета. Заседанията ставаха в кабинета на проф. Зарев, тогава заместник-председател на БАН, в сградата до Народното събрание. А редакционната стая, където отивах всеки ден, бе в Института за литература на бул. *Витоша*, над тогавашното кино *Млада гвардия (Рекс)*. Помещаваше

се в един апартамент на първия етаж и бяхме в стая по десетина души. Ние делеяхме една със секция към Института. Библиотеката бе в хола на апартамента.

Това продължи няколко години. Тогава бе завършена сграда на Академията на бул. *Шипченски проход*, точно срещу завод *Електроника*. Проектът е бил тя да бъде хотел на БАН, където да бъдат настанявани чуждестранни гости, обаче мъдрият архитект предвидил по една баня и тоалетна на етаж от 16 стаи. Така провървя на няколко института – по история, по български език и на нашия. А след това построиха нормален хотел на БАН в съседство.

От теснотията на *Витошка* се озовахме на цели два етажа и редакцията получи отделна стая на VIII етаж. Там е и досега.

Моята роля бе да приемам сътрудници, да редактирам материалите и да ги представям пред редколегията. Но нейните членове бяха прекалено заети хора и нямаха време дори да четат статиите. Така постепенно предоставиха цялата работа на мен. Правех план на поредната книжка, поръчвах статии и рецензии, композирах броя и го докладвах.

Като постоянен посетител на Народната библиотека *Св. Св. Кирил и Методий*, знаех добре, че там се получават и са на свободен достъп в нашата четвърта читалня доста списания от чужбина. Хрумна ми, че ще бъде добре да предоставяме на читателите информация от тях. Така въведохме рубрика *Из чуждестранния печат*. Основно аз я поддържах с преводи и резюмета на интересни публикации от руски, немски и югославски списания, но канех колеги да дават материали от английски, френски, испански, италиански и др. източници. Особено активен и полезен бе Николай Дончев с неговите познания по куп езици. За онова време на пълна изолация тази рубрика бе едно прозорче към света.

От разговори с Христо Радевски знаех, че той подготвя нов том със спомени за писатели и че пише в момента за Владимир Василев, с когото са били яростни идейни противници през 30-те години на XX в., но изпитваше към него уважение като човек и литературен критик с вкус. Поисках ръкописа на спомена и го представих за обсъждане. Настъпи известно недоумение. Главният редактор проф. Зарев взе ръкописа у дома си и след десетина дни ми го върна с одобрителен подпис. Ходех да вземам материалите в неговия дом на ул. *Якубица* в Лозенец.

Когато поредната книжка на списанието с въпросния спомен бе отпечатана (бях взел сигнален екземпляр), проф. Зарев ми се обади по телефона от Хисаря, където бе отишъл да се лекува и да работи в дома на ЦК на БКП, и нареди да извадя спомена. (Явно, че дългата ръка на ДС докопваше списанието още топло от печатницата и след прочита е било забранено излизането на този спомен.) На възражението ми, че книжката е подшита, ми обясни да ида при директора на издателството на БАН и да му предам нареждането, като намеря съответен материал в същия обем и да го дам за заместване. Книжката бе разкъсана и после пак подшивана. Стана като оръфлекс.

Но пък с това провървя на младия колега Трифон Банков, Бог да го прости, отиде си без време от рак. Той бе дал само преди месец статия за ръкопис на поп Пунчо, тъкмо в същата рубрика за спомени и документи. Обясних му, че ще чака около година, докато влезе в книжка.

Взех неговата статия и я дадох за заместване на спомена от Радевски. Само след две седмици момчето държеше усмихнато и изненадано своята творба отпечатана.

Дори едно двумесечно списание си е жив организъм и стават такива изненади.

Още по времето, когато се помещавахме в апартамента на бул. *Витоша*, получихме по пощата статия за Богомил Райнов от непозната авторка. Доста пакости е правил той на нашето семейство, но ценях високо неговите ранни стихове от времето на Втората световна война и някои от тях знаех наизуст. Като човек не струва, но някои от творбите му имат качества. Дадох за печат статията.

Един ден отивам на работа и секретарката-коректорка от първия ден на списанието усмихната ми казва:

– Да беше дошъл десет минути по-рано. Дойде авторката на статията за Богомил Райнов. Хубаво момиче.

Аз отвърнах, че това не ме вълнува, а статията ще излезе, защото е добра. По-късно узнах, че авторката не е момиче, а съпруга на моя колега критик Божидар Кунчев. Това май беше неин дебют. А още по-късно Рая Кунчева стана известна литераторка и директор на Института за литература. И досега, март 2007 г., заема този пост.

Няколко пъти споменах за нашата коректорка и секретарка. Тя бе Мери Блажева. Останала самотна, вече на възраст, взе и отгледа роднинско дете, даде му образование. Възпитана, съдържана, готова винаги да служи. Може би единствена стоеше на мястото си през целия работен ден, докато в Института за литература това бе изключение. И наистина – каква работа можеш да свършиш в многолюдните стаи, само сладки приказки. Всички стояхме с часове в библиотеките. Там се работеше. И у дома.

А Мери стоически търпеше и си седеше зад бюрото. Дори понякога ме подканяше:

– Защо не идеш да работиш? Ако дойде сътрудник, аз съм тука.

Един хубав ден намирам на бюрото си пратка от чужбина за списанието. Отварям и виждам книга от непознатия за мен проф. Чарлз Мозер от САЩ – *История на българската литература*. Дълго съм се чудел как не е била спряна от дългата ръка на органите и единственото ми обяснение бе, че причината е тежкото име на БАН.

Английски не знам и започвам да се чудя кой ли би поел риска да пише за нея при минималния шанс рецензията да се появи. Кой друг, освен скъпия приятел Никола Георгиев, тогава още само доцент. Как така безпартиен професор!

След съвсем късо време Кольо прочел книгата и ми носи обстойна, аналитична, професионална рецензия. В неговия стил. Давам я за обсъждане и по чудо излезе. Мнозина колеги след това се чудеха и ме

питаха откъде съм намерил тази американска книга и как нашата редакция се е осмелила да отпечата отзив за нея.

Съдбата пожела след две десетилетия ние двамата с Блага да посрещнем на софийското летище г-жа Анастасия Мозер, а след няколко месеца да се запознаем и с нейния съпруг проф. Мозер. Гостували сме им в апартамента на пл. *Народно събрание*. А само преди месеци изпратих проф. Мозер при опелото в църквата *Св. Седмочисленици*.

Появата на рецензията в онези трудни години на студена война подказва и нещо друго. Нашата редакция постепенно се бе превърнала в нещо като семейство. Бяхме се сблизили в общата работа, която ни увличаше. А и литературните ни възгледи като че ли бяха сходни. Особено си допадахме с проф. Стоян Каролев, който се оказа състудент на Блага, с проф. Атанас Натев, който имаше вкус за модерното, новото. Той харесваше много новите стихове на Блага и написа проникновени статии за тях. Ходех на служебно гости при Стоян (Каролев) на бул. *Бъкстон*, а Наско Натев посещавахме с Блага в дома му до прочутата сладкарница *Феята*.

Но тази сплотеност ни изигра лоша шега при онези условия, когато това будеше подозрение у бдящите органи, които предпочитаха да си пречим и да търсим при тях арбитраж.

Хрумна ни (не помня на кого, но май на Наско Натев) да организираме дискусия за съвременната поезия и тенденциите в нейното развитие. Основни двигатели на тази идея бяхме Каролев, Натев и аз. Започнахме да каним набелязаните преди това участници. Отидох на гости при Борис Делчев в неговия дом около Горнобански път, както много пъти преди това. Той прие с възторг, защото от доста години нито го канеха, нито го печатаха след остра бележка към него в реч не на кого да е, а на самия диктатор Тодор Живков. Но бате Борис внимателно ме предупреди, че нещо може да ни се стовари на главата заради тази покана. Все пак, след като и Стоян (Каролев) повторил поканата, прие.

Включихме още Емил Петров, Никола Георгиев, Иван Сарандев, мой колега от Университета и от Института за литература, Атанас Свиленов, Ваня Бояджиева, Стефан Елефтеров, Здравко Чолаков, както и хора от редакцията: Атанас Натев, Стоян Каролев (водец), Христо Йорданов и моя милост.

Вярно е, не поканихме всички щатни хвалители на привилегированите поети.

Трябва да поясня, че отношенията на списанието със Съюза на българските писатели се развиваха доста сложно, особено когато председател бе Георги Джагаров, дясна ръка на Тошо. Там постоянно никнеха подозрения, че критическите оценки в нашето издание са прекалено независими. А те искаха да командват всичко, както си е при една тоталитарна власт. Изникнала дори идея списанието ни да стане издание на СБП, а не на БАН. Като е тоталитарна власт, всичко да бъде на нейно подчинение. Проф. Зарев лавираше умело чрез връзката си с диктатора, той хитруваше с много десни ръце и запази самостоятелността на изданието.

Дискусията се състоя в кабинета на проф. Зарев в БАН, но той самият си намери някаква работа и не взе участие. Сигурно усещаше накъде отива работата, а може би и предупреден да не сяда с тази компания. Имаше стенограф, както си му е редът.

Но за зла (или добра) sluка тъкмо през тази 1974 г. бе излязла сборката на Блага *Как* и мнозина от участниците се спираха на нея като явление. Аз сметнах, че не е редно да говоря за книга на съпругата си и взех, че напомних за чудесната поезия на Константин Павлов, когото не печатаха и го тласкаха към литературна забрава чрез признание като сценарист. После бе съкратено, обаче останаха думите ми за Валери Петров, също подозрителен за властниците, макар да бе комунист.

Така върху главата на тази, станала след месеци прословута, дискуссия се натрупаха доста облаци от недоволство и подозрения.

Недоволни бяха поети, които не бяха забелязани, а имаха щедра подкрепа от комунистическата власт.

Книжката на списанието (втора за 1975 г.) излезе с голямо закъснение през пролетта. Дискусията заема значително място (около 65 стр.), макар и посъкратена от главния редактор. Заглавието е: *Критици около кръглата маса*. Пояснение: *Поезията през 1974 г. и критическият отзвук за нея*.

През лятото дочувахме, че има голямо ръмжене в писателски и партийни среди. През есента то набрало значителна сила и се стигна до разгромна идеологическа уводна статия във в. *Литературен фронт* (бр. 43, 23.X.1975). Тя заемаше четири колони на първа страница и пет колони на втора. Заглавието: *Гражданската поезия – голямото наше завоевание*. Един цитат е достатъчен, за да представи основната насока: *Разговорът, проведен по страниците на Литературна мисъл, на дело обеднява смисъла и широтата на партийните постановки*.

В онези времена това бе знак за унищожение на списанието. Чудеха се в какво да ни обвинят, но въпросът бе да бъдем охулени.

Основните нападки бяха срещу Атанас Натев, Стоян Каролев, Иван Сарандев, Борис Делчев.

В онова време проф. Пантелей Зарев бе едновременно председател на Съюза на българските писатели и зам. председател на БАН. За да не се чуди съвременният читател на какво се дължи това благоволение, ще поясня – ходеше на лов с Тодор Живков и записваше всяка негова дума, за да напише биография за него.

Нещата се развиха мълниеносно. Ден след появата на статията в *Литфронт* ме повикаха да отида при проф. Зарев в кабинета му в Съюза на писателите на ул. *Ангел Кънчев 5*. Знаех си, че съм двукратен нарушител на класово-партийните критерии, след като предишната седмица пак в *Литфронт* бе отпечатана разгромна статия срещу нас с Блага заради двутомника за Багряна и нейното време, а след това бе препечатана в официоза *Работническо дело* в същия ден на излизането на статията срещу *Литературна мисъл*. С влизането изстрелях:

– Професор Зарев, сигурно съм уволнен. – Облекчаваш ме, че сам го каза, да – отвърна той. – И откога да напусна? – От днес.

Това не стигаше, извадиха от състава на редколегията и Натев, и Каролев. Те си бяха професори в Института. Но аз трябваше пак да остана безработен. Тук се намеси Тончо Жечев. Като директор и дисциплиниран член на БКП, той бе длъжен да подпише заповедта. Отидох при него и той рече приятелски потиснато:

– На Зарев му е лесно, ама аз трябва да подписвам.

И ми подаде два листа. Единият бе заповед за уволнение от *Литературна мисъл*, а вторият – за назначение в Института като специалист.

– Съглаен ли си? – попита мъдрият Тончо.

Така от осмия етаж на сградата слязох на седмия в стаята на секцията по нова българска литература.

А въпреки страданията си, като всяко същество, списанието продължаваше своя живот. И слава Богу! Новият състав на редколегията от 1976 г. вече бе: Пантелей Зарев (гл. редактор), Георги Димов (зам. гл. редактор), Георги Цанев, Емил Георгиев, Ефрем Каранфилов, Здравко Петров, Милена Цанева (зам. гл. редактор), Петър Динев, Тончо Жечев.

Като всеки човек, и списанието търсеше приятели. Би трябвало да посоча, че през дългия си живот *Литературна мисъл* успява да привлече автори от чужбина, с които може да се гордее: Георгий Д. Гачев (от Русия, син на убит по време на комунистическия терор българин), Дмитрий Ф. Марков (също от българско потекло на изселници), Юрий Борев, но и хора от *гнилия* Запад (каквато тогава бе формулата) – Робер Жюен от Франция, Венцислава Бехиньова от Чехословакия (не съвсем от гнилия, но пак от Запад) и мнозина други, да не правя поменик.

След промените през 1990-1991 г. редакционният комитет придоби такъв състав: Александър Шурбанов (професор по английска литература в Университета и преводач), Атанас Натев (един вид реабилитиран), Боян Ничев, Георги Цанков, Едвин Сугарев, Здравко Петров, Никола Георгиев, Николай Аретов, Огнян Сапарев, Петър Динев, Радосвет Коларов, Стоян Каролев, Тончо Жечев.

Налага се да поясня някои от причините за включването на тези личности. Повече от половината работеха в Института за литература, чието издание е *Литературна мисъл*. На тези, които знаят Еди Сугарев само като политик, ще поясня: работехме в една и съща стая в Института.

Питали са ме за Боян Ничев – нали е бил член на БКП, как така вие от СДС го направихте посланик? Ще разкажа нещо за него, Бог да го прости. Бе директор на Института и през лятото на 1989 г. го вика председателят на БАН акад. Сендов, за да го предупреди, че трябва да изгони двама души, които вършат неприятни работи за партията (управляващата безразделно компартия) – Еди Сугарев и мен, които върлувахме в Клуб за демокрация, Екогласност, лаехме по забранените западни радиостанции и т.н. Боян обеща, че ще се справи. И реакцията му бе

странна. Аз тогава така и не разбрах за какво става дума. Покани ме в кабинета си на директор, а отвън срещу секретарката седеше един млад мъж, който не бе колега.

Говорихме с Боян около час за ланския сняг и аз се чудех, а след това той обяснил, че ме е ругал и задачата е изпълнена. Човекът отвън е бил ченге от ДС. Ни Еди, ни аз бяхме уволнени. Умният Боян просто ги е будалкал.

За останалите личности в състава ми е по-трудно да обяснявам. Но съм длъжен да подчертая уважението към единствения по-възрастен колега, включен при онези напрегнати условия, въпреки че не бе проявявал симпатии към СДС – проф. Динев. Той бе фигура извън колебание.

Съществува *Литературна мисъл* продължаваше да диша, но доста трудно, нямаше финансиране. Тогава помогна фондацията на Сорос, с когото се бяхме запознали.

И сега съставът на редакцията е редуциран до трима души: главен редактор е Радосвет Коларов, заместник е Николай Аретов, а член е Георги Цанков.

Дано да пребъде и през следващия полувек!

Март 2007 г.